

SÜMERLERDE TANRI ANLAYIŞI VE TANRILAR PANTEONU

Abdullah Altuncu*

Özet

Mezopotamya, tarih boyunca toplumların ve medeniyetlerin yoğun bir şekilde etkileşimde bulunduğu bir bölgedir. Bölgede yaşayan Sümerler büyük bir uygarlık kurmuş, ortaya koydukları inanç ve uygulamaları sonraki zaman dilimlerinde farklı coğrafyalarda varlığını devam ettirmiştir. Sümerlere ait dini inanç ve uygulamalar Ortadoğu'daki toplumlara doğum, evlilik, ölüm, tarım, ticaret, yönetim, seyahat, hukuk, savaş, barış gibi konularda büyük bir etki yapmıştır. Sahip oldukları dini inançların merkezinde ise çok tanrılı ve kozmolojiyle ilgili tanrı anlayışları bulunmaktadır. Sümerler, karşılaştıkları her nesneyi tanrılarla ilişkilendirmişler ve sayısı binlerle ifade edilen bir tanrılar panteonu oluşturmuşlardır. Bu tanrılar görev ve özellikleri bakımından sınıflara ayrılmış ve belli bir hiyerarşi içerisinde tasnif edilmiştir. Böyle bir çalışmada bütün Sümer tanrılarının incelenmesi, makale boyutunu aşacağından dolayı Sümerlerin tanrı anlayışları ortaya konularak panteondaki önemli tanrılardan bahsedilmiştir. Bu makalede, dokümantasyon yöntemiyle elde edilen veriler, objektiflik esasına dayalı olarak Dinler Tarihinin deskriptif (vasıflandırıcı) metodu kullanılarak yazıya geçirilmeye çalışılmıştır. Bu makale ile Sümerler hakkında yapılacak olan çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sümerler, tanrı, tanrıça, panteon, an, enlil

THE CONCEPT OF GOD IN THE SUMERIANS AND THE PANTHEON OF GODS

Abstract

Mesopotamia is a geography that civilisations have interacted with each other throughout history. Sumerian, who dominated Mesopotamia, established a great civilisation. Believes that they introduced have spread to other regions and lived long time. Believes of Sumerian have strong influence on birth, marriage, death, agriculture, trade, governing, travelling, law, war and peace. In the centre of their belief, there is a god concept that related with polytheistic cosmology. Sumerian correlated everything that they have encountered with gods; so that they have created a pantheon consists of thousands of gods. These gods were categorised by their specifications and classified under a certain hierarchy. In this article, we will examine the most important gods in the pantheon due to studying of all gods is impossible in this work. This article was written by using descriptive method of history of religions and the objectivity of data that obtained by using documentation method. This article intended to contribute to the field of history of religions.

Key words: The sumerians, god, goddess, pantheon, an, enlil

* Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, a.altuncu@hotmail.com

Giriş

Sümerler, Mezopotamya'ya yaklaşık olarak M.Ö. 3500'lerden sonra gelmeye başlamıştır. Güney Mezopotamya'daki bataklık bölgeye gelen Sümerler, farklı gruplar halinde yerleşime elverişli bölgelerde Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak ve Kiş gibi birçok şehir devleti kurmuşlardır. Buralara geldiklerinde kendilerinden daha alt seviyede bir köy kültürüyle karşılaşmışlardır.¹ Bölgeye Sümerlerden önce gelen bu kültür kısa sürede Sümerlerden etkilenmiş ve çömlekçi çarkı, silindir mühür, yüksek mabet gibi bir takım yeni kültür unsurları oluşturmaya başlayarak eski köy kültürünü hızla şehir kültürü haline getirmişlerdir.²

Bilim adamları tarafından Sümerlerin, ilk dönemlerde Hint kökenli ve İndus kültürüne mensup olabilecekleri söylenmiştir.³ Fakat Antropolojik ve arkeolojik bulgular, Sümer dilinin bitişik bir yapı arz etmesi, Sümerlerin hem Hint hem de bölgeye daha sonraları gelmeye başlayan Sami kavimlerden farklı bir kavim olduğunu gösterir.⁴

Sümerler, Mezopotamya bölgesinde tarih sahnesine çıkan büyük medeniyetlerden birisidir. Sümerler, kendi dönemi içerisinde yaşayan birçok toplum ve devlete etkide bulunmuş, ayrıca sosyal ve siyasi hayata getirmiş oldukları önemli yeniliklerle kendilerinden sonra gelen devlet ve medeniyetlerin gelişimine de öncülük etmiştir. Bütün bunlar Sümerlerin önemli özelliklerinden bazılarıdır.⁵

Sümer dini inanç yapısının temelini tanrılar panteonu⁶ oluşturmaktadır. Oldukça çok sayıda olan Sümer tanrıları bir sistem içerisinde düşünülmüş, Sümerlerin zihinsel tasavvurları sayesinde bu tanrılar teolojik bir inanç olarak kalmayıp, kültür, edebiyat ve mitolojide köklü varlıklar olarak betimlenmiştir.⁷ Evrenin sürekliliğinin ve işleyişinin bu tanrıların denetimi ve idaresi sayesinde devam ettiği düşünülmüştür. Sümerler bu tanrılarının her birini *dingir*⁸ kelimesiyle adlandırmışlardır.

¹ Wooley, C. Leonard, "Bir Enebi Kitabında Sumerler", *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, Çev., Ziya Nebi, İstanbul 1938, C. VI, S. 35, s. 197.

² Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2007, s. 21.

³ Ceram, C. W., *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler "Arkeolojinin Romanı"*, Çev., Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 261.

⁴ Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2002, s. 47.

⁵ Üstüner, Ali Cengiz, *Mezopotamya'da Sümer Uygarlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2008, s.7.

⁶ Panteon, Dinler Tarihi'nde dinsel geleneklerin tanrılarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Tanrılar silsilesi, bütün tanrılardan oluşan bir yapı gibi anlamlara gelmektedir. Gündüz, Şinasi, "Panteon/Pantheon", *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 300.

⁷ Landsberger, Benno, "Sümerler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Çev., Mebrure O. Tosun, Ankara 1943, C. II, S. 5, s. 89.

⁸ Eski Türkler'de tanrı kelimesi için "*tengri*" sözcüğü kullanılmaktaydı. Birçok filolog, tarihçi ve dinler tarihi uzmanı *tengri* kelimesi ile *dingir* sözcüğü arasında filolojik ve mana

1. Sümerlerde Tanrı Anlayışı

Sümer tanrıları, insan şeklinde tasavvur edilmiş ve ölüm dışındaki diğer insani vasıflar kendi inançları çerçevesinde bu tanrılara yüklenmiştir. Sümer metinlerinde bu tanrıların yeme, içme, evlenme, çoluk çocuk sahibi olma, hastalanma, yaralanma, savaşma, kızma, öfkelenme, kıskanma, nefret etme, gibi insanın temel doğasında bulunan özellik, ihtiyaç ve duyguların bulunduğu görülür. Ayrıca sahip oldukları olağanüstü güçlerin de belli bir takım kanunlara ve yasalara tabi oldukları anlaşılır. Aynı zamanda her istediklerine ulaşamadıklarını, bazen amaçları uğrunda çeşitli planlar kurup hile ve kurnazlık diyebileceğimiz bir takım davranışların içerisine girebildikleri görülmektedir.

Sümer tanrıları, insan şeklinde betimlenmiş olsalar da bir takım tanrısal alametler ve simgelerle tasvir edilmiştir. Tanrısal yetkileriyle alakalı olan bu simgeler her tanrıda farklılıklar arz etmektedir. Mesela *Nergal* vahşi bir aslan ya da aslan-iblis şeklinde tasvir edilmiştir. *Nabu*, yılan-ejderha ile *İşkur* ise aslan-ejderha ile betimlenmiştir. Yer altında ikamet eden *Ningişzida* genellikle çeşitli ejder şekilleriyle tasvir edilirdi. Ayrıca boynuzlu başlık giymek tanrılık alametlerindendi. Bu yüzden tanrıların betimlendiği tablet ve silindir mühürlerde, boynuzlu başlık oldukça sık kullanılmıştır.⁹ Sümerlerde nesnelere ilişkili tanrıların durumu tartışmalıdır. Tanrı olarak kabul edilen aşkın varlığın, nesnenin kendisi mi olduğu yoksa bu nesnenin simgesel bir ifadesi mi olduğu kesinlik kazanmamıştır. Örnek vermek gerekirse gökyüzünde parlayan ayın, panteondaki tanrılardan Nanna-Sin'in kendisi mi olduğu ya da Nanna-Sin'in tecellisi mi olduğu net değildir.¹⁰

Sümerlere göre tanrıların insanlar gibi aile kurması ve çocuk sahibi olması tanrı anlayışında bir panteonun oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca çevre, kültür ve toplumlarla da inanç noktasında etkileşim olmuştur. Tanrıların, panteon içindeki konumları Sümer şehirlerinin gelişmesi ile irtibatlıdır. Mezopotamya bölgesinde her kentin koruyucu bir tanrısı bulunmakta, zaman içerisinde siyasi, ticari ve askeri bakımdan gelişen bu kentlerin tanrıları da Sümer panteonunda önemli yerlere gelmektedir. Böylece önemli kentlerin tanrılarına diğer kentlerde de tapılmakta ve saygı gösterilmektedir.¹¹ Bu durum muhtemelen gelişen kentlerin diğer şehirlere olan tesirinden meydana gelmektedir.

bakımından bir bağ bulunduğunu belirtmiştir. Bk. Günay, Ünver- Güngör, Harun, *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 57.

⁹ Günaltay, M. Şemsettin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 477-478.

¹⁰ Demirci, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013, s. 22.

¹¹ Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, Çev., Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 74.

Sümerlere göre kentin tanrısı kendisine kurulan mabetlerde yaşamakta, mesken olarak burayı seçmekteydi. Sümer kentlerindeki bu tanrıların, o kentin gelişip büyümesinden, her alanda ilerlemesinden, kent insanlarının güven ve geçiminden ayrıca huzur ve mutluluklarından sorumlu olduğuna inanılmaktaydı. Tanrılar yalnızca ziggurat adı verilen mabetlerde kalmaz, zaman zaman başka şehirlere de yolculuk yapmaktaydı. Sümer tabletlerine göre tanrılar bu yolculuklarında, genellikle Sümerlerin bulmuş oldukları tekne, savaş arabası gibi vasıtaları kullanmaktaydı.¹²

Bir Sümer kent tanrısı, kenti korumakla birlikte tanrılar panteonunda kentin sözcülüğünü de yapmakta ve panteonda şehrin menfaatini korumaktaydı. Bunun yanında kent tanrıları ancak büyük meselelerle ilgilenirler ve ancak -çok zaruri ihtiyaçlarında- sadece büyük krallarla veya önemli rahiplerle iletişime geçerlerdi. Sümer teolojisinde, kent tanrılarının herkesle ilgilenebilecek kadar vaktinin olmadığı düşünülmemekteydi. Kent tanrısı o kentte yaşayan bütün insanların sıkıntı ve durumlarını takip edemeyecek kadar meşgul olduğu için her ailenin de koruyucu ve sıkıntılarını giderici bir tanrısı bulunmaktaydı. Buna rağmen aile fertlerinin, ailenin tanrısının yanı sıra kentin tanrısına karşı da büyük sorumlulukları bulunmaktaydı.¹³ Sümerlerde her birey tanrıların barınma ihtiyacı için yapılan kutsal mabet ve zigguratların yapımında çalışmak, onlara adak sunmak, yapılan törenlere ve dini ritüellere katılmak zorundaydı.

Sümerler herhangi bir mesele konusunda tanrıların düşüncesini öğrenmek isterlerse ilk önce rahiplerin yanına gidip onlara tanrı ile kendileri arasında aracılık yapmalarını, tanrıyla iletişime geçip istek ve sıkıntılarını belirtmesini isterlerdi. Böyle bir durumda kurbanlar kesilir, kurbanın karaciğerindeki işaretlere göre bazı sonuçlar çıkarılırdı. Bu işaretlerin hangi manalara geldiği ise mabetlerde bulunan tabletlerden anlaşılırdı. Rahip genellikle bu izleri yorumlar ve gelen şahsı, izlerden çıkarmış olduğu yorumlara göre yönlendirirdi.¹⁴

Sümer dininde, bir insanın etrafında gördüğü, hissettiği, düşündüğü ve hayal ettiği her nesne ve varlığın bir tanrısı bulunmaktaydı. Şüphesiz ki bu kadar çok tanrısı olan bir dinde, bütün tanrılar aynı ve eşit seviyede ve benzer özelliklerde değildi. Tasavvur edilen nesne ne kadar önemliyse o nesnenin tanrısı da bir o kadar üstün vasıflara sahipti. Mesela güneş tanrısı *Utu* ile yapılardan ve mimariden sorumlu olan tanrı *Nindub*'un aynı kategoride değerlendirilmesi imkânsızdı. Yine panteonda bulunan *yazgıyı*

¹² Crawford, Harriet, *Sümer ve Sümerler*, Çev., Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010, s. 15

¹³ Kramer, Samuel Noah, *Sümerler*, Çev., Özcan Buse, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 169.

¹⁴ Günaltay, a.g.e., s. 491.

belirleyen yedi tanrı da diğer bütün tanrılardan farklı bir konuma sahipti.¹⁵ Tanrıların tebaası ve hizmetinde bulunan, onların yardımcıları konumunda olan ilahlarda mevcuttu. Bu ilahlar da her ne kadar tanrılar grubunun içerisinde bulunsalar da hizmetinde buldukları efendileriyle aynı konuma ve güce sahip değillerdi.

Panteondaki tanrılar yetki, sorumluluk ve güçlerine göre çeşitli gruplara ayrılmaktaydı. Panteon, yazgıları belirleyen yedi tanrı (*An, Enlil, Enki, Ninhursag, Nanna-Sin, Utu, Inanna*), Sümerlerin elli ilahtan oluşan *büyük tanrıları*¹⁶, yaratıcı güce sahip olmayan tanrılar, diğer tanrıların mahiyetinde bulunan ilahlar ve bunların dışında kalan bütün tanrılardan oluşuyordu. Tabletler incelendiğinde tanrılar panteonunda An, Enlil ve Enki'den meydana gelen üçlü tanrı anlayışı diğerlerine göre oldukça baskındır. Evren unsurları bu üç tanrı da karakterize olmuş, diğer tanrılar daha basit unsurlarla ifade edilmiştir. Bu teolojiye göre gökyüzü, yeryüzü ve etrafı çevreleyen sular bu üç tanrının sorumluluğu altında şekillenmiştir. Hava, su, toprak öngörüsünden hareketle ortaya çıkan bu üçleme, belli ki Sümerlerin evrenle alakalı düşünceleri ve maddenin ana unsurları fikriyatından türemiştir.¹⁷ Sümerlere göre kozmosun tamamlanabilmesi için nasıl bu unsurlara ihtiyaç varsa ilahi sistemin tam olarak işlevsel bir hal alması da bu üçlemeyle ancak mümkün olabilir.

Sümer dini ile ilgili kaynaklarda bir tanrının yaratmayla alakalı isteklerinde, o konuyla alakalı planları yapmak ve ilahi sözcüğü kullanmak yeterliydi. Çünkü birçok teolojik sistemde olduğu gibi Sümer'de de ilahi sözcük yaratıcı güce sahipti ve bir şeyin olması için bir sözcük fazlasıyla yeterliydi.¹⁸

2. Yazgıyı Belirleyen Yedi Büyük Tanrı

Sümer teolojisinde, görevleri ve özellikleri bakımından diğer tanrılardan ayrılan ve panteonda önemli konumlarda bulunan yedi büyük tanrı bulunmaktadır. Evrenin oluşumu, yeryüzündeki yaşamın devamı, insanın kaderi, tarım, verimlilik, yaratma, ölüm gibi hususlar bu tanrıların sorumluluğundadır. Ayrıca hava, su, toprak gibi temel unsurlar da bu tanrıların kontrolü altındadır. Sümer kentleri içerisinde ayrı kült şehirleri olsa da bütün Sümerler tarafından inanılan ve ibadet edilen tanrılar

¹⁵ Kramer, Sümerler, s. 155.

¹⁶ Sümer tabletlerinde yüzlerce tanrı ismi geçmesine rağmen bu grubu oluşturan elli tanrının ismi bile şuan için elimizde bulunmamaktadır. Ancak bazı araştırmacılar tabletlerde geçen tanrı isimleri ve özelliklerine bakarak sadece kişisel tahminlerde bulunabilmektedirler. Kramer, Sümerler, s. 165.

¹⁷ Gökçöl, T. (Ed.), *Dinler Tarihi Ansiklopedisi* "Mezopotamya Dinleri", Ansiklopedi Yayınları, İstanbul 1999, C. I, s. 83.

¹⁸ Kramer, Sümerler, s. 155.

olmuşlardır. Bu tanrılardan bazıları önem bakımından zaman içerisinde değişimler göstermişler, Sümerlerden sonra gelen ülke ve medeniyetlerin inanç sistemleri içerisinde de yer almışlardır.

2.1. An (Anu)

Sümer kaynaklarında An olarak isimlendirilen bu tanrıya, Akadlar *Anu* şeklinde isim vermişler ve ona tapınmaya devam etmişlerdir.¹⁹ Sümerlere göre önemli bir olay olduğu zaman diğer tanrıların da katıldığı meclisi An toplardı.²⁰ An kelimesi gökyüzü manasına gelmektedir. Tabletlerde tanrıları belirtmek için kullanılan sembol veya harfin önüne bir yıldız işareti konulur, bu yıldız işareti dingir kelimesiyle ifade edilerek, kullanılan kelimenin tanrıyı kastettiği vurgulanırdı. Bu yıldızın yalnız başına bulunduğu anlardaki özel manası ise An'dır.²¹

Sümerlerde An, ilk hareketin oluşmasını sağlayan tanrı olarak kabul edilmiştir. Sümer tabletlerine baktığımız zaman ilk dönemde en önemli konuma sahip olan tanrının An olduğu görülür. Tanrı listelerinin ilk sırasında An'ın ismi geçerdi.²² *Tanrıların babası* ismiyle vasıflandırılan An hiçbir tanrıda bulunmayan özelliklere ve güce sahiptir. Ayrıca o, diğer tanrıların aksine soyut özellikler taşımaktadır. Tanrılar panteonunda çok önemli yerlere sahip olan Enlil, Enki ve *İnanna* An'ın çocukları olarak kabul edilmiştir. Teolog ve rahiplerin belirttiği gökyüzü teorisinde An, gökyüzünün en üst katında düşünülmüştür.²³ Mitolojik Tanrıların üzüntülü veya sevinçli olduğu, sıkılıp bunaldığı veya çeşitli sorunlarla boğuştuğu dönemlerde An'ın mekanı olan gökyüzünün en üst katında bir araya geldikleri anlatılmıştır.²⁴ Bu durum An'ın diğer tanrılar üzerindeki otoritesini göstermektedir.

Sümerlerin matematiksel hesapları altmışlık sayı sistemine göre düzenlenmişti. Matematiksel işlemlerde olduğu gibi evrendeki bütün nesnelere ve eşyalar altmışın katlarına göre hesaplanır ve buna göre düzenlenirdi.²⁵ Bu sayısal değerlendirme inanç yapısında da uygulanmış ve

¹⁹ Narçın, Ali, *A'dan Z'ye Sümer*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 47.

²⁰ Mutlu, Belkıs, *Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1968, s. 84.

²¹ Gerey, Begmyrat, *5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 90-91; Günaltay, a.g.e., s. 463

²² Uhlig, Helmut, *Sümerler*, Çev., Nilgün Ersoy, Telos Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 119.

²³ Black, Jeremy- Green, Anthony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar, İfritle, Semboller*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 29.

²⁴ Gökçöl, a.g.e., s. 83.

²⁵ Tok, Gökhan, "Uygurlığı Doğuran Halk Sümerler", *Bilim Teknik Dergisi*, Ankara 2001, S. 403, s. 85.

her tanrıya sayısal bir değer biçilmiştir. An'ın sayısal değeri ise Sümer sayısal sisteminin en yüksek değeri olan altmıştır.²⁶

An'ın kült şehri Sümerlerin siyasi ve kültürel açıdan en çok zirvede bulunduğu yerlerden birisi olan Uruk'tur. Fakat An'a, Uruk'un haricinde diğer Sümer şehirlerinde de tapınılmıştır.²⁷ Bu durum herhalde Uruk'un, Mezopotamya siyasi tarihinde özel bir yere sahip olmasıyla alakalıdır. Sümer krallıklarının birçoğuna ev sahipliği yapan bu şehir, toprakların genişlemesinden sonra ise başkent unvanını taşımıştır. Herhalde Uruk hanedanlarının yönetiminde olduğu dönemlerde diğer kentleri dini açıdan tesiri altına almıştı. Bununla birlikte Sümerlerin dini merkezi olma durumuna kavuşmamıştır. Bunda An'daki özelliklerin bazılarının sonraki dönemlerde Enlil'e aktarılmasının payı oldukça büyüktür. An'ın diğer kentlerde de tapınılmasının nedeni krallara yönetim gücünü veren veya onlardan bu gücü geri alan tanrının An olduğu inancının bulunmasıdır.²⁸ Bu sebeple Sümer krallarının birçoğu kendilerini An'a karşı sorumlu ve borçlu hissetmişlerdir.

An'a atfedilen sıfatlar, diğer bütün Sümer tanrılarından farklı ve genel sıfatlardır. Bu sıfatların farklılığı, An'ın büyüklüğünün haricinde başka meselelere de aydınlık sağlayabilir. İlk dönemde Sümerlere göre An *kavranılamaz, anlaşılamaz* ve *uzak* gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra An'a ait tasvirlerle, simgesel şekillere ve betimlemelere de ancak nadiren rastlanır.³⁰ An'a yüklenen sıfatlar ve kelime olarak An'ın taşıdığı anlam Sümerlerin bu tanrıyı semavi bir varlık olarak kabul ettiklerini göstermektedir.³¹ Sümerlerde ilk dönem Tanrı inancının An etrafında şekillenmesi ve sahip olduğu bu üstün vasıflar, aklımıza Eski Türklerde görülen *Gök Tanrı* inancını getirmektedir.³² Nitekim Gök Tanrı inancında da benzer özellikler bulunmaktadır. An'ın Sümer inancında ilk dönemlerde tek Tanrı olması, sonraki dönemlerde ise gelen Akad göçleri sonucu bir panteonun oluşması, An'a benzeyen fakat onun sıfatlarını taşımayan tanrıların meydana çıkarılması, daha sonra ise An'ın nereden geldiği düşüncesi ile *Anşar*, *Kişar* ve *Uraş* gibi tanrılardan oluşan bir nesebin ona

²⁶ Sitchin, Zekharia, *Kozmik Şifre*, Çev. Yasemin Tokatlı, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 2006, s. 188.

²⁷ Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, s. 74.

²⁸ Gökçöl, a.g.e., s. 83.

²⁹ Tokarev, Sergei Aleksandrovich, *Dünya Halklarının Dinler Tarihi*, Çev., Rauf Aksungur, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 364.

³⁰ Black, Green, a.g.e., s. 29.

³¹ Kınal, Füzüzan, "Eski Önasya Dinlerinde Monoteist Temayüller", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Ankara 1954, C. XVIII, S. 70, s. 120.

³² Tanyu, Hikmet, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 7-8, 16.

atfedilmesi de muhtemeldir. An'ın özellikleri, Sümer dininin zamana ve mekâna göre değişkenlik göstermesi, Sümerlerin Anav kültürüne mensup olma ihtimalinin oldukça yüksek olması bu görüşü desteklemektedir.

2.2. Enlil (Nunamnir)

Enlil, Sümer tabletlerinde *Nunamnir* ismiyle de zikredilmektedir. Mezopotamya'da ilk olarak Akadlar tarafından tapınılmış olan Enlil'e, Akad dilinde *Ellil* denilmekteydi. İlkçağ Mezopotamya Tarihi'nde her dönem tanrılar panteonunun en önemli isimlerinden birisi olarak kabul edilmiş, An'ın bölgedeki etkisini giderek kaybetmesinden sonra ise onun yerine geçmiş ve Sümer tanrılar panteonunda *baş tanrı* unvanını almıştır. Sümerlerin Enlil'e tapınmasından sonra Asur ve Babil tanrıları arasına da girmiştir. Babil döneminde her ne kadar M.Ö. 2500 yıllarında baş tanrı olarak kabul edilse de daha sonra *Marduk*, Enlil'in yerini almıştır. Sümerlerin yazgıyı belirleyen yedi tanrısından birisidir. Ona, hava ve fırtına ilahı ismi verilmiştir. Panteonda ise *rüzgârın efendisi* şeklinde isimlendirilmiştir. Evrendeki gök ve yer arasındaki hava ve öz olduğu belirtilir. Enlil'e *tanrıların babası, evrenin hükümdarı, bütün ülkelerin hâkimi* gibi sıfatlar verilmiştir. Sümer inançlarına göre evrenin düzenini ve her şeyin kökenini oluşturup bütün bunların bağlandığı temel yapılar olan *Me'nin* evren üzerinde yürütücü gücü olarak kabul edilmiştir. İnsanların huzuru ve mutluluğu için tohumları bulan, onların büyümesini sağlayan, saban ve diğer tarım aletlerini yaratan ilahın Enlil olduğu inancı vardır. Enlil tüm bunları yaparak Sümerlerin zengin ve mutlu bir şekilde hayat sürmesine neden olduğu için Sümerler tarafından oldukça fazla saygı görmüştür.³³

Sümerlere ait çeşitli metinlerde Enlil'in tanrısal gücünden ve üstün özelliklerinden bahsedilir. O'nun sadece belli bir kentin değil tüm Sümer ülkesinin en önemli tanrısı olduğuna vurgu yapılır. Gücünün ülkedeki insanlarla sınırlı olmadığı, tasarrufunun herkesi ve her şeyi kapsadığı anlatılır. Ayrıca Enlil'in tanrılar panteonunda en yüce ve en güçlü tanrı olduğu belirtilerek yeryüzünde ve gökyüzünde onun özelliklerine sahip ve ona benzer hiçbir tanrının olmadığı yazılır.³⁴

Sümer krallarına hâkim oldukları toprakları veren tanrının Enlil olduğuna inanılırdı.³⁵ Eğer Enlil, bir kralı beğenmez ve onun yok edilmesi gerektiğine inanırsa diğer kentlerdeki kral ve yöneticileri harekete geçirir, ve kralın yönetiminin de sona ermesini sağlardı.³⁶

³³ Narçın, a.g.e., s. 120-121.

³⁴ Kramer, Sümerler, 161-164.

³⁵ Crawford, a.g.e., s. 34.

³⁶ Nissen, Hans J., *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Çev., Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 165. Sümer tabletlerinin birisinde şu ifadeler yer almaktadır:

Enlil'in kült merkezi Nippur kentiydi.³⁷ Fakat Enlil de, An gibi sadece kült şehriyle sınırlı kalmamış, Sümer dönemi sonrasında da Babil gibi birçok önemli devlette varlığını devam ettirmiştir. Diğer taraftan Enlil'e verilen sayısal değer ellidir.³⁸ Enlil'in Sümer tanrıları arasında giderek ön plana çıkması ve panteonun kralı haline gelmesi, kült şehri olan Nippur'un Mezopotamya coğrafyasının dini başkenti haline gelmesine neden olmuştur.³⁹

Enlil'e atfedilen ilk tanrısal güç, evrenin kozmolojik yapısının oluşumunda göstermiş olduğu etkidir. Enlil yerle göğü ayıran, babası An'ın göğü, annesi Ki'nin ise yeri almasından sonra bu ikisinin arasında insanı yaratıp uygarlığı başlatan tanrı olarak kabul edilir. Sümer tanrı anlayışında Enlil hava tanrısı olsa da, yeryüzündeki tasarrufları "Ki" ile birleşmesiyle olmuştur. Belki de bu durum Sümerlerin kendileri hakkında tasarruf yetkisine sahip olma da eril bir tanrıyı, bir tanrıçaya tercih etmelerinin bir sonucudur. Fakat bu anlayışın Sümer teolojisinde bir süreç içerisinde meydana geldiğini belirtmekte fayda vardır.⁴⁰ Sümer teolojisine göre Enlil, yok edici özelliğini yaratma gibi kendi iradesi ve takdiri altında, kendi şahsına bırakmıştır. Bu durumda insan nesli sadece yaşadığı sıkıntılara karşı ağlama, yalvarma ve bu ıstıraba katlanma yolunu tutabilmiştir. Tüm bunlara rağmen Sümerler yapılan ayin ve ritüellerle, sunmuş oldukları adaklarla ve tapınakların inşası ve bakımına katılarak, dua ve yakarışlarla Enlil'in merhametini ummuşlar, bu yolla kaderlerinin değişebileceğini ümit etmişlerdir.⁴¹

Enlil'in sahip olduğu bütün güç ve kudrete rağmen kendisiyle alakalı bazı mitolojik hikâyelerde aciz duruma düştüğü, ortaya çıkan sıkıntılara engel olamayıp çare bulamadığı da anlatılmıştır. Örneğin bir şiirde Enlil, ölümler diyarına sürülmüştür. Enlil, buna engel olamadığı gibi, Ninhursag'ın Enki'ye yapmış olduğu lanet sonucu onun rahatsızlığına mani olamamış,

"Sonra Enlil çatılmış kaşlarıyla, Kış halkını Gök Boğası (Sümer teolojisinde boğa ve öküz gibi hayvanlar, Sümer panteonunun en önemli tanrılarını simgelemekteydi. Gücü ve kızgınlığı sembolize eden bu hayvan tasvirleri, tanrılar panteonunun ilk dönem kralı An için de kullanılmıştır. Güç ve özelliklerinin Enlil'e geçmesinden sonra betimlemelerde de benzer geçişler görülür.) gibi öldürüp, azametli bir öküz gibi Ereğ'in evini yerle bir ettikten sonra, vakti geldiğinde Agade Kralı Sargon'a yukarıdaki ülkelerden aşağıdaki ülkelere kadar hükümlerlik ve krallık verdi." Bk. Kramer, Sümerler, s. 90-91.

³⁷ Nissen, a.g.e., s. 165.

³⁸ Sitchin, a.g.e., s. 188.

³⁹ Crawford, a.g.e., s. 29.

⁴⁰ Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, Çev., Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 9-10.

⁴¹ Schmökel, Hartmuth, "Sümer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev., Mehmet Turhan Özdemir, Ankara 1971, C. XIX, S. 1, s. 200.

Enki'nin iyileşmesine ve Ninhursag'ın geri dönüşüne bir tilki yardımcı olmuştur.⁴²

2.3. Enki (Ea)

Sümer tanrılar panteonunda yer alan Enki, Babilliler tarafından, Akadca *Ea* ismiyle anılmıştır. İlk dönemlerde tanrı An'ın kendi benzerini yarattığı *Nudimmud* olarak biliniyordu. Mezopotamya'da kullanılmış bir diğer ismi ise *Enkil*'dir. *Yer altı sularının tanrısı* ismiyle betimlenen Enki'nin kült şehri Eridu'dur.⁴³ Eridu kentinde tanrı Enki'ye adanarak yapılmış Apsu tapınağı bulunmaktaydı. Aslında Apsu, yer altında bulunan tatlı su okyanusuna verilen bir isimdir. Yeryüzündeki bütün suların kaynağı burasıdır. Enki'nin, insanoğlu yaratılmadan önce burada yaşadığına inanılmaktaydı. Enki'ye verilen sayısal değer ise kırktır.⁴⁴ Bu durum Enki'yi tanrılar panteonunda, Eridu'yu ise dini açıdan bütün Sümer şehirleri içerisinde üçüncü sırada yer aldığını göstermektedir.

Enki'nin en önemli özelliği tanrılar arasında en çok bilgiye ve akla sahip olmasıdır. O, kendi meselelerini ancak akıllılıkla ve kurnazlıkla hallederdi. Bu yüzden kendisine *kurnaz tanrı Enki* şekliyle hitap edilmiştir. Sümerler ona *bilgelik, deniz ve ırmak tanrısı* gibi vasıflar yüklemiş ve buna göre inanışlarını şekillendirmişlerdir. Tanrılar, kendi kutsal yasaları olan Me'leri Enki'ye emanet etmişler, Enki de bu yasaları denizin dibindeki kutsal tapınağı Apsu (E-Aazu)'da koruma altına almıştı. Tanrıların sırlarına vakıf olduğu gibi, âlemler arasındaki gizli yolları ve bu yollara giden kapıları da bilmekteydi. Enlil'in evren hakkındaki fikirlerini ve planlarını yürüten ve uygulamaya geçiren tanrı Enki'dir. Bazı mitolojik hikâyelerde Ana tanrıçayla birlikte bereket ve evrendeki düzenin işleyişini sağlardı.⁴⁵ İlk insanı yaratan tanrı da kendisidir. Bu yüzden insanların kusurlarını örter, onların hatalarını giderir ve insanlara nasihatte bulunurdu.⁴⁶

Sümer tabletlerinde en fazla betimleme Enki hakkındadır. Bunda Enki'nin kült şehri olan Eridu'daki Apsu rahiplerinin katkısı büyüktür. Rahipler Enki'yi Sümer tanrılar panteonunun en önemli tanrısı ve kralı haline getirmek için yoğun bir çaba içerisindeydiler. Onların, Mezopotamya tarihi boyunca tüm bu gayretlerine rağmen An, Enlil ve Ninhursag'dan sonra uzun bir süre dördüncü sırada yer aldı. Onun, Ninhursag'ın önüne yani

⁴² Kramer, Samuel Noah, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, Çev., Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 63.

⁴³ Seyfi, Ali Rıza "Sümerlerin Din Sistemi", *Resimli Ay Mecmuası*, İstanbul 1937, S. 13, s. 10.

⁴⁴ Kinal, a.g.m., s. 121.

⁴⁵ Narçın, a.g.e., s. 111.

⁴⁶ Mutlu, a.g.e., 1968, s. 84.

üçüncü sraya yükselmesi yaklaşık olarak M.Ö. 2100 yıllarına denk gelir. Fakat bu tarihlerde bile Ninhursag, Enki açısından büyük bir güç, aynı zamanda otoritesine meydan okuyan bir tanrıça olmaya devam etti.⁴⁷ Belki de Eridu'nun diğer Sümer kentlerine nazaran daha alt seviyede bir yapıya sahip olması böyle bir duruma neden olmuştur. Nehir yataklarındaki kaymaların bir sonucu olarak Eridu'daki verimli tarım arazilerinin giderek çölleşmeye başlaması da, yaratma gücünü elinde bulunduran Enki'nin yükselişi için hiç iyi olmamıştır. Fakat Sümerlere göre Enki, panteonda zekâ ve bilgeliği sayesinde rakiplerini alt etmiş ve büyük tanrılar arasında yeri doldurulamaz bir konuma sahip olmuştur. Bununla birlikte rahiplerin ortaya koyduğu hummalı çalışma, Sümer inanç ve inanışlarıyla alakalı Enki merkezli birçok yazılı tabletin elimize ulaşmasını sağlamış, dini hayat açısından önemli konularda fikir sahibi olmamıza katkı sağlamıştır. Enki bütün bu çalışmalar sonucunda kült merkeziyle sınırlı kalmayıp bütün Sümer ülkesinde, Akadlar'da ve Babil'de inanılan ve saygı gösterilen tanrılar arasına girmiştir.

Enki, tanrılar panteonunun en karmaşık özelliklere sahip tanrılarından birisidir. Anlaşılması zordur ve eldeki tabletlerde üstün özellikleri anlatıldığı gibi olumsuz birçok özelliğinin de çıkarılabileceği cümleler yer almaktadır. Tabletlerde Enki'nin, çok akıllı olduğu ve diğer tanrılar bile şaşkınlığa düşürecek kadar pratik çözümler ürettiği anlatılmaktadır. Ayrıca panteonda değerli ve sevecen bir dost olarak kabul edildiği ve her konuda kendisine danışıldığı ifade edilmektedir. Enki sözün, hitabetin, sanatın, zanaatın ve büyü'nün ustası olarak nitelendirilmiştir. Sümer teolojisine göre Enki, insanlığın başarıya ulaşması için gerekli her şeyi yaratmış, bitkilere hayat vermiş ve emrindeki su kaynaklarını insanların hizmetine sunmuştur. Sümerler Enki'yi tarımın ve uygarlığın gelişmesi için hiçbir şeyden kaçınmayan ve emirleri sorgulanamayan üstün bir tanrı olarak kabul etmişlerdir. Yaratma gücü sayesinde insana gerekli olan her şeyi vermiş, tufan hadisesinde olduğu gibi zaman zaman diğer tanrıların gazabından bile insanları korumaya çalışmıştır. Parçalarının tamamının bulunamadığı tufan tabletlerinde kısaca şunlar anlatılır. Tanrılar panteonundan insan neslini yok etmek için bir karar çıkar. Fakat tanrılardan bazıları bu karardan memnun değildir. Özellikle Enki bu karardan büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Enki, dindar, mütevazı ve tanrılara karşı oldukça saygılı olan Kral Ziusudra'ya, bir duvarın dibinde inziva içerisindeyken seslenir. Gelecek olan bu felaketi bildirir ve büyük bir gemi yapmasını söyler. Yedi gün, yedi gece boyunca yağın şiddetli yağmur ve tufandan sonra güneş tanrısı Utu ortaya çıkar ve Ziusudra büyük bir saygıyla kurbanlar sunar. Bundan sonra An ve Enlil'e karşı hürmet ve saygıyla

⁴⁷ Kramer, Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki, s. 9-10.

yerlere kapanan Ziusudra'ya ebedi yaşam verilir ve Dilmun'a götürülür.⁴⁸ Bu hikâye de olduğu gibi Enki insanların yanında olmuş ve onları bütün kötü durumlardan korumaya çalışmıştır. Fakat bunun yanı sıra bazen güçlü bir iradeye sahip olamayan ve kendi şahsi isteklerinin peşinden hızlı adımlarla ilerleyen, etrafındaki bütün dostlarının feryatları karşısında hiçbir şey yapmadan sessizce bekleyebilen, kendisine büyük problemler üreten, sefahat içerisinde yaşayan, diğer tanrılarla sürekli bir şekilde bitmez tükenmez mücadelelerin içerisine giren, insanların başına farklı dil problemlerini çıkarıp onların bir bütün halinde anlaşabilmesini engelleyen bir tanrı şeklinde de betimlenir.⁴⁹

2.4. Ninhursag (Nintu)

Ninhursag, tanrılar panteonunda yazgıları belirleyen yedi tanrıdan dördüncüsüdür. İlk dönemlerde Enki'nin önünde yani üçüncü sırada yer almasına karşın daha sonraları Apsu rahiplerinin ısrarlı çabaları sonucu panteondaki konumunu Enki'yle yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁵⁰ Ninhursag, ulu hatun manasındaki *Ninmah* ve doğuran hatun karşılığındaki *Nintu* ismiyle de adlandırılmıştır. *Dağlık ülkenin kraliçesi*, *dağın kraliçesi*, *doğurgan kraliçe* ve *soylu kraliçe* gibi ifadelerle isimlendirilmiş ve Sümerler tarafından yüceltilmiştir. Sümerler, Ninhursag'ı *büyük toprak ana* olarak isimlendirirler ve buna göre ibadet ederlerdi. Sümerlerin haricinde daha sonraki dönemlerde Asurlular ve Babililer tarafından da tapınılan bir tanrıça olmuştur.⁵¹

Sümer mitolojisinde tanrıların annesi olduğu ifade edilir ve birçok tanrı ve tanrıçayı onun doğurduğu belirtilir. Bu yüzden Mezopotamya bölgesinde hüküm sürmüş birçok kral, kendilerini Ninhursag'ın emzirdiğini ve annelerinin Ninhursag olduğunu söylerlerdi.⁵² Bu yolla siyasi otoritelerine dini güç de eklemektedirler ve kendilerinin insanüstü özelliklere sahip olduğu anlayışını oluşturmaktaydılar. Bu şekilde otorite, dini etmenlerle güçlendirilmiştir.

Tanrıça Ninhursag'ın kült merkezi Adab şehriydi. Kendisine, bu kentte bulunan E-mah tapınağında ibadet edilir, ritüeller ve törenler düzenlenirdi. Fakat gün yüzüne çıkartılan bazı tabletlerde *Kiş'in efendisi*

⁴⁸ Çığ, Muazzez İlmiye, *Sumerlilerde Tufan Tufan'da Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 54; Köksoy, Mümin, *Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2003, s. 73-74; Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, C. I, s. 83-84.

⁴⁹ Kramer, Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki, s. 9.

⁵⁰ Kölemenoglu, Selma Sözer, *Ana Tanrıça Gerçeği*, Arıtan Yayınevi, İstanbul 2001, s. 75.

⁵¹ Narçın, a.g.e., s. 314.

⁵² Black, Green, a.g.e., s. 159.

şeklinde nitelendirilmelerde bulunulmuştur. Bu tabletler, Ninhursag'ın Kiş kentiyle de bir bağlantısının olduğunu göstermiştir.⁵³

İnsanın yaratılışında önemli bir yer tutan Ninhursag, genel olarak Sümer mitolojik kaynaklarında Enki ile ilişkili konularda yer bulur. Enki'yle zaman zaman eğlencelere katıldığı, onun karısı olduğu gibi ifadeler bulunsa da, bazen Enki'ye ölümcül lanetler edecek kadar sert tutumların içerisine girdiği anlatılmıştır.⁵⁴

2.5. Nanna-Sin (Sin)

Sümerler ay tanrılarına *Nanna*, *Nannar* veya *Suen* isimleriyle seslenirdi. Bazen birbirinden farklı iki ismi birleştirerek kullandıkları da görülmüştür. Sonraki dönemlerde ise Sami kökenli Akadlar, ay tanrısına *Sin* adını vermişlerdir. Bu isimlerin yanı sıra *Asimbabbar*, *Namraşit* ve *Inbu*'da Nanna-Sin'i nitelendirmek için kullanılan kelimeler arasındaydı.⁵⁵

Nanna-Sin, panteonda Enlil'in oğludur. Sümer teolojisine göre, cehennemde doğduğu için karanlığı benimser ve gelen yardımlardan olabildiğince uzak durur. Ur kentinin koruyucu tanrısı olarak kabul edilmiştir. Sümer metinlerinde Nanna-Sin'in yer altı dünyasında, ölüleri yargıladığı anlatılmıştır.⁵⁶ Zamanı belirleyen tanrı olduğu ifade edilir. Nanna-Sin'e atfedilen en önemli özelliklerden birisi, yeryüzünde yaşayan kralların yapmış olduğu yanlış işler karşısında büyük bir intikamla hareket etmesi ve onları cezalandırmada önemli bir güç olmasıdır. Nanna-Sin, Enlil'in kenti Nippur'un Agade tarafından yıkılması Ekur'un yerle bir edilmesi ve burada kutsal kabul eden bütün *dokunulmazların* harap edilmesi sonucunda Tanrılar panteonunda *Agade, Nippur gibi yıkılacak!* diye yemin etmiştir.⁵⁷

Sümerler Nanna-Sin için *ay ışığının parlaklığı, boğa ve Enlil'in genç boğası* gibi betimlemeler kullanmışlar,⁵⁸ boğa ve aslan-ejderha şeklinde tasvir etmişlerdir. Ayrıca bu tanrının sembolü bir hilalden oluşmaktadır. An ve Enlil, onu Ur şehrine kral ilan etmişti. Fakat sonraki dönemlerde Harran kenti de Nanna-Sin için önemli bir merkez haline gelmiştir. Harran'da Nanna-Sin, Utu ve İnana'nın bulunduğu üçlü bir ilahi sistem oluşturulmuş ve

⁵³ Black, Green, a.g.e., s. 159.

⁵⁴ Kramer, Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki, s. 31-32.

⁵⁵ Black, Green, a.g.e., s. 153.

⁵⁶ Narçın, a.g.e., s. 300-301.

⁵⁷ Kramer, Tarih Sümer'de başlar, s. 303.

⁵⁸ Atan, Fatih, "Sin, Ay Işığının Parlaklığı", *Argos Gemicileri Dergisi*, Haziran, İstanbul 2002, s. 10.

buradaki tapınaklarda bu tanrılara ibadet edilip, onlara tapınılmıştır.⁵⁹ Nanna-Sin'e verilen sayısal değer bir aydaki gün sayısı olan otuzdur.⁶⁰

2.6. Utu (Şamaş)

Utu, Sümer tanrı panteonunun yazgıları belirleyen yedi tanrısından birisidir. Sümerler Utu, Akadlar ise Şamaş kelimeleriyle isimlendirmiştir. Sümerlere göre Utu, adaletin, hukuk ve kanunların, yeryüzündeki ve tanrılar âlemindeki düzen ve intizamın tanrısıydı.⁶¹ Güneş tanrısı Utu, güneşin aydınlığıyla ve onun parlak ışıltısıyla özdeşleştirilmiştir. İnsanların dünyasını aydınlatmak, bitkilerin büyümesini sağlamak ve bütün canlılara sıcaklık vermek için her gün doğu dağlarının açık kapılarından gelerek dünya üzerinde her yere ulaştığına, akşam olunca da ufku batı tarafındaki paralel kapıdan ölümler diyarına gittiğine inanılırdı.⁶²

Sümer tanrı inancında, ay tanrısı Nanna-Sin'in oğlu olduğuna, Akadlara göre ise bazen An'ın bazen de Enlil'in oğlu olduğuna inanılırdı. Utu'nun sayısal değeri yirmiye⁶³ ve iki kült şehri bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Sümer'deki Larsa şehri ötekisi ise Akadlara ait Sippur kentiydi. Her ikisinde de kendisine adanarak yapılmış *E-babbar* yani *Beyaz Ev* adında tapınaklar bulunmaktaydı. Sonraki dönemlerde Uruk ve Aşşur kentlerinde de tapınılan tanrılar arasına girmiştir. Sümerler, herhalde Utu'nun her gün göklerde belli bir düzen ve istikamette ilerlemesinden dolayı her şeyi gördüğüne, bunun sonucunda da adalet, doğruluk, düzen ve haklılığı en iyi sağlayacak olan tanrının Utu olduğuna inanmışlardı. Utu'ya atfedilen bütün bu özellikler zamanla onun savaşçı bir kişiliğe bürünmesine neden olmuştur. Fakat bununla beraber Utu, insanlarla yakın ilişki içerisinde olan onları kötülüklerden koruyan ve onlara yardımcı olan bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Nitekim Gilgamiş ve Dumuzi'ye sıkıntılı oldukları zamanlarda yardım etmiş ve onları tehlikelerden korumuştur.⁶⁴

Sümer tabletlerinde ele geçirilen ve çözümlemesi yapılan bir şiirde Utu, bilgili, bütün bilinmezleri ortaya çıkartan, en karmaşık ve gizemli falları bile aydınlatan bir tanrı olarak tasvir edilmektedir. Sümerlerin inanç yapısında Utu, ilahi bir yargıdır. İnsanların kendilerini yapayalnız hissettiği

⁵⁹ Gündüz, Şinasi, *Anadolu'da Paganizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 50; Black, Green, a.g.e., s. 153-154.

⁶⁰ Kinal, a.g.m., s. 121; Sitchin, a.g.e., s. 188.

⁶¹ Bratton, Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi*, Çev., Nejat Muallimoğlu, Avcı Basım Yayın, İstanbul 2000, s. 36.

⁶² Mutlu, a.g.e., s. 96; Kılıç, Sami, "Yezîdilik Ve Yezîdilikte Harrâni İzleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 6/3 Summer 2011, Turkey, s. 292.

⁶³ Kinal, a.g.m., s. 121; Sitchin, a.g.e., s. 188.

⁶⁴ Black, Green, a.g.e., s. 224.

anlarda onların yanlarında olan en büyük teselli vericidir. Yine benzer şekilde insanlara ve hizmetkârlarına kızan, onlara küsen ve onları yok etmek isteyen tanrıları sakinleştirmek ve teskin etmek görevi de Utu'ya aittir.⁶⁵

2.7. İnanna (İştar)

Sümerler'in İnanna şeklinde isimlendirdikleri bu tanrıçaya Akad dilinde İştar adı verilmiştir. Çivi yazılı tabletlerde, gökyüzü tanrısı An'ın, Enlil'in veya ay tanrısı Nanna-Sin'in kızı olduğu yazılıdır. Güneş tanrısı Utu ve yer altı dünyasının kraliçesi Ereşkigal, İnanna'nın kardeşleridir. Elçisi ise *Ninşubur*'dur. Tanrıça İnanna'nın tapınağı *E-ana Gökyüzünün evi* manasına gelmekteydi ve Uruk'ta bulunmaktaydı. İnanna, An'dan sonra Uruk'un en önemli ilahesiydi. An'ın zamanla önemini yitirmesinden sonra Uruk'ta değeri ve gücü giderek artmıştır. İnanna'nın kült kenti Uruk olmakla birlikte⁶⁶ farklı yerel biçimleri de ortaya çıkmıştır. Bu duruma, Zababa'lı İnanna, Agade'li İnanna, Kiş'li İnanna, Nineveh'li İştar, Arbail'li İştar gibi örnekleri verebiliriz.⁶⁷

İnanna, Sümer toplumunda her dönemde dikkat çeken bir tanrıça olmuştur. Yahudilerde *Astarte*, Yunanda *Afrodit*, Romada *Venüs* gibi isimlerle özdeşleşen efsanelerin kökeninde aslında İnanna vardır. Venüs yıldızını simgeleyen İnanna güzelliğin, çekiciliğin, şefkatin, hırsın, kavganın, önderliğin, kurnazlığın, bereketin ve çoğalmanın simgesi haline gelen bir tanrıça olarak düşünülmüştür. Sümer tabletlerindeki anlatılarda İnana, tanrıların en üstünü olan Enlil'e istediklerini yaptırtabilmiş, Sümerlerin kurnaz tanrısı Enki'yi ise kandırabilmiştir.⁶⁸ İnanna'nın bütün bu özellikleri, birbirinden farklı üç kişiliğin onda bir araya gelmesine neden olmuştur. Bunlardan ilki *bereket ve aşk tanrıçası* olmasını, diğeri *kavga ve savaştan hoşlanan savaş tanrıçası* olmasını, sonuncusu ise *venüs gezegeniyle görünen tanrıça* olmasını sağlamıştır.⁶⁹

Kutsal evlilik geleneğinin oluşmasında İnanna en büyük faktördür. İnanna'nın, Uruk Kralı Dumuzi ile evlenmesi sonucu ülkeye bereket ve bolluk geleceğini düşünen Sümer rahipleri, Uruk'un dördüncü Kralı Dumuzi'yi *çoban tanrısı* yaparak İnanna ile evlenmek üzere seçmişlerdir. Bu

⁶⁵ Tansuğ, Kadriye-İnanlı, Özel, "Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1949, C. VII, S. 4, s. 557.

⁶⁶ Çığ, Muazzez İlmiye, *İnanna'nın Aşkı Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 14.

⁶⁷ Black, Green, a.g.e., s. 113-114.

⁶⁸ Çığ, İnanna'nın Aşkı Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme, s. 14.

⁶⁹ Black, Green, a.g.e., s. 114.

konuyla ilgili Sümer şairleri ise konuyla ilgili kil tabletlere yazılmış oldukça fazla metin bırakmışlardır.⁷⁰

İnanna'nın etrafında kendisine hizmet eden erkek kıyafetli kadınlar ve kadın kıyafetli erkekler bulunurdu. Bunların içindeki erkekler kendilerini taş bıçaklarla yaralarlardı. İlk dönem edebi eserlerde İnanna, dindar bir yaşayış içerisinde bulunan Sümerlere yardım eden bir tanrıça olarak karşımıza çıkar. Fakat daha sonraları birçok kişiyle sevgi ilişkisi olan fakat hepsine de bir şekilde zarar veren, bir tanrıça olarak betimlenir. Nitekim Gılgamış, İnanna'ya, "...*Sen soğukta ısıtmayan bir örtüsün, sen rüzgâra ve fırtınaya mâni olmayan uydurma bir kapısın, sen üstüne örtüleni altında ezen bir fil derisisin, sen içinde toplantı yapan kahramanların üstüne çöken bir saraysın.. Sen taşıyıcısının üstüne boşalan bir kırbaçsın, sen taşı duvarı çatlatan bir kireçsin, sen düşman ülkesini cezbeden bir yemişsin, sen sahibini sıkkan bir ayakkabısın.. Dostlarından hangisini ebedi olarak sevdi, Çobanlarından hangisini daimi olarak beğendi? Haydi mahublarının adlarını sayayım: Sen gençliğinin sevgilisi olan Dumuzi'ye sene be sene ağıdı mukaddes kıldın. Sen renkli çoban kuşunun aşkına düştün, fakat sonra ona da vurup kanadını kırdın. Şimdi o ormanlarda kappi (kanadım) diye bağıyor"* şeklinde seslenmiştir. Bununla birlikte aynı zamanda gücüne güç katmak için yoğun çaba harcayan bir tanrıçadır. Enki'den sorumluluğu altında olan Me'leri bir şekilde almaya muvaffak olmuştur.⁷¹ Dumuzi ve İnanna mitinde kız kardeşi Ereşkigal'in yönetimi altında olan ölümler diyarının hakimiyetini ele geçirmek ve yer altı dünyasının kraliçesi olmak için ölümler diyarına gittiği anlatılmaktadır.⁷² Fakat Sümer teolojisinde, her baharda tabiatın yeniden canlanmasıyla gelişen, İnanna'nın merkezde olduğu kutsal evlilik ritüelleriyle şekillenen tabiat ve bereket tanrıçası olma özelliği diğer bütün özelliklerine baskın gelir.⁷³

İnanna, matematiksel sistemde on beş sayısı ile ifade edilmiştir.⁷⁴ Bulunduğu kült merkezinde Sümerlerin en büyük tanrısı An'ın da yer alması ilk dönemlerde İnanna'nın geri planda kalmasına neden olmuştur.

Savaş, İnanna'nın oyun alanı olarak görülmüş ve Sümer silindir mühürlerinde genellikle baştan aşağıya silahlarla kuşanmış olarak tasvir edilmiştir. Kutsal hayvanının aslan olması da onun belki de savaşçı özelliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, İnanna'nın cinsellikle özdeşleşen tanrıçalığını sembolize eden heykellere hemen hemen bütün Mezopotamya'da

⁷⁰ Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, s. 242.

⁷¹ Tansuğ, İnanlı, a.g.m., s. 564-565.

⁷² Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev., Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 21.

⁷³ Tansuğ, İnanlı, a.g.m., s. 564-565.

⁷⁴ Kinal, a.g.m., s. 122.

rastlanmıştır. Bazen de etrafında yıldız halesi bulunur bir halde betimlenmiştir.⁷⁵

3. Diğer Önemli Tanrılar

Sümer dininde yazgıyı belirleyen yedi tanrının haricinde yüzlerce tanrı bulunmaktadır. Sümerler tarafından tutulan kaynaklarda üç binin üzerinde tanrı adı geçmektedir. Bunlardan çoğunun nitelikleri ve özellikleri bilinmemektedir. Burada ancak tabletlerde ön plana çıkan bazı tanrılar ve olağanüstü güçlere sahip diğer varlıklar belirtilecektir.

3.1. Anunnaki'ler ve İgigi'ler

Yeryüzü şekillendirilmeden ve insan yaratılmadan önce Sümer tanrıları *efendiler* ve *köleler* şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Efendi diye nitelendirilen tanrılar, Sümer tanrılar panteonunun büyük tanrılarında, köleler ise büyük tanrılarının hizmetinde bulunan ve onların işlerini yapan *Anunnaki* ve *İgigi*'lerden oluşmaktaydı. Sümerlerin bilgi ve akılla özdeşleştirilen su tanrısı Enki, tanrıların tanrılara hizmet etmesini kabul etmemişti. Enki'nin bu karşı çıkışından dolayı insanlar yaratılmış ve kölelerin görevleri onlara yüklenmiştir. Eski görevleri kendilerinden alınan Anunnaki'ler ve altı tanrısı ölümler diyarının kraliçesi Ereškigal'in maiyetine, İgigi'ler ise gök tanrısı An'ın maiyetine girdiler.⁷⁶

Anunnaki'ler, Ereškigal'in denetimi altına girmeden önce Enlil tarafından yönlendiriliyorlardı. Yer altındaki ve yeryüzündeki sulara yaşıyorlardı. İgigiler ise yıldızlarla özdeşleştirilirdi. Sümerlere göre yıldızların konumu, hareketleri, zaman içerisinde takip ettikleri yollar, gündelik hayatta meydana gelen olaylarla yakın ilişki içerisindeydi. İnsanların gelecekleri ve kentlerin kaderi hareket halinde olan bu yıldızların elindeydi ve onlar konumlarına göre bu bilgileri Sümerli rahiplere bildirmekteydiler. Bunun yanı sıra büyü, fal, kehanet de bu yıldızların hareketleri ve konumları sayesinde edinilen sonuçlara göre yapılmaktaydı. Ayrıca savaş kararları da kehanet ve geleceğin bilgilerini sunan yıldızların konumu sayesinde alınır, ancak yıldızlar kendilerine has haberleriyle yapılacak savaşın olumlu bir sonuç doğuracağını belirtirse bu yola çıkılırdı. Bütün bu önemli hususlar, İgigi'lerin Sümer toplumunda nasıl bir rol üstlendiklerini ortaya koymaktadır.⁷⁷

⁷⁵ Black, Green, a.g.e., s. 113-114.

⁷⁶ Tansuğ, İnanlı, a.g.m., s. 558.

⁷⁷ Günaltay, a.g.e., s. 468-469.

3.2. Ereškigal

Sümerler, ölümler diyarı olan yer altı dünyasını *Kur* veya *Ki-gal* olarak isimlendirmekteydiler. Onlara göre evrendeki en kötü ve sıkıntılı yer burasıydı. *Ölümün zalim ülkesi* şeklinde vasıflandırdıkları Kur'un kraliçesi, İnanna'nın kız kardeşi Ereškigal'dir. İnanna'ya tanrılık alanı olarak gök ve yerin hükümlanlığı, yaşam ve aşkın tanrıçalığı verilip kendisine ölümler diyarının kraliçeliğinin verilmesini hazmedememiştir. İnanna ile aralarındaki rekabet ve sürtüşme Sümer mitlerinde kendisini gösterir.⁷⁸

Ereškigal, cehennem olarak inanılan *Arullu*'nun ilk tanrıçası olduğu kabul edilir. Yer altı dünyasında yedi kapılı cehennemde yedi yargıçla korunmaktadır. Kocasını Nergal, veziri ise *Namtar*'dır.⁷⁹

3.3. Ningirsu

Ningirsu, Lagaş kentinin koruyucu tanrısıdır. Şehrin kaderini, zafer ve yenilgi kararını elinde bulundurur. Lagaş kralı Urukagina'ya ünlü kanunlarını yazdırtan tanrı olduğuna inanılmıştır. Nitekim bu kanunların sonunda "*Urukagina bu akti Ningirsu ile imzaladı.*" denilmektedir.⁸⁰ Ninurta ismiyle de anılıp savaş tanrısı olarak tapılmıştır. Onun, Enlil'in başsavcısı olduğuna inanılırdı. Enlil'in oğlu olan Ningirsu ayrıca verimlilik ve güneş tanrısıdır. İlkbaharın taze güneşini sembolize etmektedir. Ayrıca Ningirsu, Suyu gökten ve yerden ayırarak yeryüzüne şeklini veren tanrı olduğuna inanılır.⁸¹

3.4. Nergal

Nergal'a Sümer inancında, orman yangınları, ateş, veba ve bulaşıcı hastalıklardan sorumlu tanrı olduğuna inanılmıştır. Şiddetli bir savaş tanrısı olmakla beraber, Nergal hakkında en çok bilgi veren kaynaklar Ereškigal'le münasebetleri ile ilgili olanlardır. Nergal ve Ereškigal hakkında yazılan tabletin Armana versiyonundaki ifadelerle göre tanrılar bir ziyafet düzenler ve Ereškigal'e de bir elçi gönderirler. Elçi Ereškigal'e ziyafet haberini verdikten sonra tanrılar şu sözünün iletir: "*Biz senin mekanın olan yer altına inemiyoruz, Sende bizim yerimize gelemiyorsun, o halde kendini temsil etmek üzere bize bir elçi gönder.*" Bunun üzerine Ereškigal veziri Namtar'ı yerine temsilci olarak gönderir. Namtar tanrılarının bulunduğu ziyafet salonuna girdiğinde bütün tanrılar ayağa kalkar fakat Nergal oturmasını değiştirmez. Bunun üzerine tanrılar Nergal'i özür dilemek için Ereškigal'in

⁷⁸ Uhlig, a.g.e., s. 106-107.

⁷⁹ Narçın, a.g.e., s. 143-144.

⁸⁰ Uhlig, a.g.e., s. 164, 206.

⁸¹ Günaltay, a.g.e., s. 456, 459.

yanına gönderir ve kendisine ne verirse versin yememesi gerektiğini tembih ederler. Nergal, Ereşkigal'in yanına geldiğinde onun cehennemi güzelliğine karşı koyamaz ve onunla beraber olur. Daha sonra bir bahane bulup yeryüzüne çıksa da Ereşkigal geri dönmemesi halinde bütün ölüleri yeryüzüne salacağını söyler ve yeryüzünde ölülerin canlılardan daha fazla olacağıyla tehdit eder. Nergal yer altına inmeye başlar ve yedi kapıdaki yedi yargıcı da etkisiz hale getirir. Ereşkigal'in yanına geldiğinde onun saçlarından tutup tahta doğru sürüklemeye başlar. Ereşkigal ise Nergal'in kendisiyle evlenmesi için yalvarır. Eğer evlenirse ölüer diyarının kralı, kendisinin ise kraliçesi olacağını söyler. Nergal bu teklifi kabul eder ve ölüer diyarında hayat sürmeye başlar.⁸²

3.5. İşkur

Sümerlere göre yağmur ve fırtınadan sorumlu tanrı İşkur'dur. Akadlar İşkur'u, Adad sözcüğüyle isimlendirmiştir. Kült merkezi Karkara olan İşkur, Sümerlere göre An'ın oğlu olarak tasavvur edilmiş olsa da daha eski geleneklerde tanrı Enlil'in oğlu olduğuna dair ifadeler çeşitli tabletlerde yer almıştır. İşkur, aslan-ejderha şekliyle tasvir edilmiş, yazınsal anlamda ise rüzgarla aynı biçimdeki yazı karakteriyle ifade edilmiştir. İşkur'a kehanet tanrısı olarak da tapılmıştır. Yeryüzüne hayat vermesi için yaratılan yağmurun, Enki tarafından İşkur'a emanet edildiğine inanılmıştır.⁸³

3.6. Nanşe

Nanşe, Lagaş kentinin önemli tanrılarında birisiydi. Enki'nin kızı olduğuna inanılırdı. Nanşe kehanetlerin ve rüya yorumlarının tanrıçasıydı. Nitekim Gudea, Eninnu tapınağının yapımına başlamadan önce bir rüya görmüş, ne manaya geldiğini anlayamadığı bu rüyayı Nanşe'ye tabir ettirmişti. Bu tabirin doğrultusunda da Eninnu tapınağının yapımına başlanılmıştı.⁸⁴ Bununla birlikte o, kuşlar ve balıklarla da ilişkilendirilmiştir. Nanşe, Sümer tabletlerinde, haksızlığa uğrayanların ve sıkıntıya düşenlerin yardımına koşan, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin doğruluğunu araştıran tanrıça olarak betimlenmiştir.⁸⁵

Nanşe, insanların etik ve ahlaki davranışlarında önemli bir unsurdu. Nanşe'nin veziri *Hendursag* ise insanların günah ve sevaplarını tespit etmek için bizzat Nanşe tarafından görevlendirilmiştir.⁸⁶ Ahlaki ve etik olmayan

⁸² Dalley, Stephanie, *Myths from Mesopotamia Creation, The Flood, Gilgamesh, and Others*, Oxford University Press, Newyork 2000, s. 163, 165-166, 178-180.

⁸³ Narçın a.g.e., s. 29, 215.

⁸⁴ Kramer, Sümerler, s. 183-185.

⁸⁵ Black, Green, a.g.e., s. 154.

⁸⁶ Kramer, Sümerler, s. 273.

hareketler karşısında cezalandırıcı bir rol üstlenen Nanşe, zayıf ve güçsüz olanlara ise merhamet gösterip koruyucu bir tavır takınmıştır.⁸⁷

3.7. Namtar

Namtar, Sümerlerce kader ve yazgıdan sorumlu tanrıydı.⁸⁸ Akad inancında ise *Asig* adlı bir hastalığa neden olan ölümler ülkesinin cinidir. Köpek veya dolanan bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Enki'nin çoğu zaman büyülerinde kötü niyetli bu cini kullandığı belirtilmiştir.⁸⁹

3.8. Gibil

Gibil, ateş, adalet ve muhakeme tanrısıdır. Tanrıların doğru ile yanlış ayırt etme, onların arasındaki farkı ortaya koyma yetisini Gibil'e verdiği düşünülmüştür. Tanrılar panteonunda, insanların kendi aralarında koymuş oldukları ve uyguladıkları hükümleri araştırmak Gibil'in göreviydi.⁹⁰

3.9. Aruru

Aruru'ya, Sümer inanç sistemlerinde *Ana Tanrıça* olarak tapınılmıştır. Aruru'nun kült merkezi Uruk yakınlarında bulunan Kiş bölgesiydi. Sümerler *dağ sahibesi* Babilliler ise *büyük tanrıça* olarak betimlerler.⁹¹ Tanrılar, Uruklu insanların şikâyetleri üzerine Gilgamiş'a bir arkadaş yaratma teklifini ana tanrıça Aruru'ya yaptıkları görülür. Aruru da bunun üzerine *Enkidu*'yu Gilgamiş'a arkadaş olarak yaratır.⁹²

3.10. Ningal

Ninga, ay tanrısı Nanna'nın karısı, güneş tanrısı Utu'nun, aşk ve bereket tanrıçası İnanna'nın ise annesidir. Ningal'in kült merkezi Sümerler'in Ur şehridir. Tabletlerde, Ur kentinin düşmesi üzerine "*Ey benim kentim, sen kuzusundan ayrılmış bir masum koyun gibisin*" sözleriyle ağıt yaktığı anlatılır.⁹³ Kocası Nanna ile beraber gökyüzünde şans ve talihi belirlemektedir.⁹⁴

⁸⁷ Kramer, Sümerler, s. 167-168.

⁸⁸ Tansuğ, İnanlı, a.g.m., s. 569.

⁸⁹ Narçın a.g.e., s. 29.

⁹⁰ Günaltay, a.g.e., s. 473.

⁹¹ Tansuğ, İnanlı, a.g.m., s. 575.

⁹² Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, s. 160.

⁹³ Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, s. 11, 155, 235.

⁹⁴ Tansuğ, İnanlı, a.g.m., s. 566.

3.11. Galla'lar

Galla'lar, özellikle bahtsız insanları yer altına çekmekle görevli ölümler diyarı cinleridir. Büyülü metinlerde isimleri sık geçen Galla'lar yer altı dünyasının önemli kötü ifritlerindedir. Kendilerini yedi sayısı ile belirtirler. İnanna ve Dumuzi adlı mitte isimleri sıkça geçmektedir. İnanna'nın yer altına inişinde ona eşlik eden ve Dumuzi'yi büyük yerin derinliklerine çekmeye çalışan ifritler Galla'lardır. Galla'ların en önemli özelliklerinden birisi de biçim değiştirebilmeleridir.⁹⁵ Sümer tabletlerinde “*Yemezler hiç yemek, bilmezler hiç su, yemezler serpilmiş kutsal unu, İçmezler hiç saçılmış kutsal suyu, Almazlar hiç yatıştırıcı armağanlar, ... Öpmezler hiç çocukları, ...*” şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁶

3.12. Dumuzi

Dumuzi, Babil'de *Tammuz* ismiyle anılmıştır. Sümerlerde ise Dumuzi ismiyle bitkiler, toprak, bereket ve çiftlik hayvanları tanrısı olarak kabul edilmiştir.⁹⁷ Sümerlerin en önemli mitolojik eserlerinin birisinde kendisini gösterir. İnanna ve Dumuzi arasındaki ilişkiden bahseden bu tabletlerin etkisi oldukça fazla yayılmıştır. Bu mitoloji de anlatılanlar, sonraları ekinlerin verimli bir şekilde büyümesi için kutsal evlilik ritüellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹⁸ Sümer tabletlerinde Enki ve koyun tanrıçası *Sirtur*'un oğlu olduğu yazmaktadır. Dumuzi'ye Badtibira'da tapınılmıştır. Kaynaklarda İnanna ile evlenip “*Çoban tanrı*” olarak panteonda yer aldığı belirtilir.⁹⁹ Sümerlerde krallar aynı zamanda rahiplik unvanlarına da sahipti. Özellikle Sargon'dan sonra Mezopotamya kralları göksel tanrılarla özel bir yakınlık içerisinde olduklarını iddia ediyorlardı. Kabartmalarda krallar tanrılarla yüz yüze tasvir ediliyor, bu tasvirlerde tanrılık alameti olan boynuzlu başlıklar krallara da giydiriliyordu.¹⁰⁰

Tevrat'ta, Tammuz adıyla geçmektedir.¹⁰¹ Aslında Dumuzi, Uruk'un dördüncü kralıdır.¹⁰² Sonraları Samiler tarafından kendisine tanrısal sıfatların yüklenmiş olması muhtemeldir.¹⁰³

⁹⁵ Black, Green, a.g.e., s. 82.

⁹⁶ Kramer, Sümerler, s. 209.

⁹⁷ Mutlu, a.g.e., s. 84.

⁹⁸ Littleton, C. Scott, *God, Goddesses and Mythology*, Marshall Cavendish Corporation C. IV, New York 2005, s. 449.

⁹⁹ Narçın, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁰ Tokarev, a.g.e., s. 366.

¹⁰¹ Kutsal Kitap, Hezekiel 8:14.

¹⁰² Wooley, C. Leonard, *The Sumerians*, W. W. Norton & Company, New York 1965, s. 22.

¹⁰³ Günaltay, a.g.e., s. 480.

3.13. Gılgamış

Uruk kralları içerisinde en meşhur olanıdır ve kral listesinde adı, beşinci Uruk kralı olarak geçer.¹⁰⁴ Onun siyasi alandaki başarıları, arkasından gelen ozanlara ilham kaynağı olmuş ve yaptığı işler efsaneleştirilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Gılgamış tabletlerinde onun başarıları, tanrılarla arasında geçen olaylar, tufan hadisesi ve ölümsüzlük arayışı anlatılmaktadır.

Sümer inancına göre güneş tanrısı Utu, Gılgamış'ın başı her sıkıştığı anda ona yardım etmiş ve onu tehlikelerden korumuştur. Onun dehası ve başarıları ölümünden sonra yer altı dünyasında tanrılık unvanları almasına neden olmuştur. Gılgamış, ölümler diyarında saygın bir konumdadır ve ölümler mahkemesinin başyargıdır. Kur'da, Utu adına olan yargılamaları yapmaktadır.¹⁰⁵ Kendisine tanrısal sıfatlar verilen Gılgamış, ölümler âleminde bulunanların doğru davranmasını sağlayan kişidir.¹⁰⁶ Dumuzi gibi koyun tanrıçası Sirtur ile Lugalbanda'nın oğlu olduğu belirtilir.¹⁰⁷

Yukarıda açıkladığımız tanrıların ve bazı ifritlerin haricinde Sümer inançlarına göre başka tanrı grupları da vardı. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz yerel tanrılardı. Yerel tanrılar diğerleri gibi gelişme göstererek genele yayılamayan tanrılardır. Sadece kendi kült merkezlerinde kabul gören bu tanrılar yine de panteonda yer almaktaydı. Sitelerin gerçek yönetici ve idarecileri bu tanrılardır. Burada krallar ancak site tanrılarının adına yönetimde bulunabilirdi. Gökyüzünde ve yıldızlarda yerleri bulunmakla beraber kült merkezlerinde de makamları vardı.¹⁰⁸

Sonuç

Sümer dini tabiat kuvvetleriyle yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu nedenle tanrı anlayışı kozmolojik fikirler etrafında şekillenmiştir. Tanrı ve evren/tabiat arasındaki ilişki dinin bütün unsurlarında kendisini hissettirecek kadar yüksektir. Sümerler tarafından tanrılar hakkında yazılan hikâyelerde, olağanüstü güçlere sahip olan tanrıların, insani zafiyetler de gösterdikleri görülmektedir. Her tanrının kendi kült şehrinin, konumuna göre sayısal değerinin ve tanrılık alameti olarak çeşitli simge ve tasvirlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Sümerlerin, tanrı anlayışlarını, o dönemin sosyal ve siyasi hayatından esinlenerek oluşturdukları görülmektedir. Tanrıların efendiler ve köleler şeklinde sınıflandırılmış olması ve bir panteon içerisinde

¹⁰⁴ Wooley, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁵ Çığ, Muazzez İlmiye, *Gilgameş*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 80.

¹⁰⁶ Kramer, Sümerler, s. 180.

¹⁰⁷ Narçın, a.g.e., s. 163.

¹⁰⁸ Günaltay, a.g.e., 473, 475-476.

belli tanrıların liderliğinde düşünülmesi dönemin siyasi anlayışıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca tanrıların yeme, içme, evlenme, çocuk sahibi olma gibi insani özellikler göstermesi toplumsal hayatın tanrı anlayışı üzerindeki etkisini göstermektedir.

Sümerlerin tanrı anlayışlarında zamana ve siyasi olaylara göre değişiklikler yaşanmıştır. Siyasi alanda güçlü olan siteler dini açıdan da diğer kentleri etkilemiştir. Güçlü kentlerde bulunan din görevlilerinin ortaya koyduğu teoloji diğer Sümer kentlerini de etkilemiştir. Böylece Sümer tanrılarının panteon içerisindeki konumları, zaman içerisinde aynı olmamış, meydana gelen olaylar neticesinde değişiklik göstermiştir.

Sümerlerde tanrı için kullanılan “Dingir” kelimesi ile Geleneksel Türk dininde kullanılan “Tengri” kelimeleri aynı köke dayanmaktadır. Ayrıca Sümerlerin bölgeye ilk geldikleri dönemlerde, gök tanrısı olarak nitelendirdikleri An’ın tek tanrı olarak kabul görülmesi kuvvetle muhtemeldir. Onun sahip olduğu yüce vasıflar diğer hiçbir Sümer tanrı/tanrıçasında bulunmamaktadır. Bu özellikleriyle An, Geleneksel Türk dinindeki “Gök Tanrı” ile büyük benzerlik göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde Enlil ve Marduk gibi tanrıların en önemli tanrılar haline gelmesi ve kaynaklarda tanrılar arasındaki nesepel bağın farklı şekillerde ifade edilmesi, Sümer tanrı anlayışının karşılaşmış oldukları diğer kavimlerin ve siyasi merkezlerin etkisiyle değişikliğe uğradığını göstermektedir. Fakat bütün bunlarla birlikte Sümer dinini tek tanrılı bir din olarak kabul etmemiz imkânsızdır. Sümer dini, tanrılar panteonu ve içerisinde bulunan yüzlerce tanrıyla yeryüzünde ortaya çıkan politeist dinlerin önde gelenlerindedir.

Kaynakça

- Atan, Fatih, “Sin, Ay Işığının Parlaklığı”, *Argos Gemicileri Dergisi*, Haziran, İstanbul 2002.
- Black, Jeremy- Green, Anthony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar, İfritler, Semboller*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Bratton, Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi*, Çev., Nejat Muallimoğlu, Avcı Basım Yayın, İstanbul 2000.
- Ceram, C. W., *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler “Arkeolojinin Romanı”*, Çev., Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994
- Crawford, Harriet, *Sümer ve Sümerler*, Çev., Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *Gilgameş*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
-, *Inanna'nın Aşkı Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.
-, *Sumerlilerde Tufan Tufan'da Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.

- Dalley, Stephanie, *Myths from Mesopotamia Creation, The Flood, Gilgamesh, and Others*, Oxford University Pres, Newyork 2000.
- Demirci, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, C. I-III.
- Gerey, Begmyrat, *5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Gökçöl, T. (Ed.), *Dinler Tarihi Ansiklopedisi "Mezopotamya Dinleri"*, Ansiklopedi Yayınları, İstanbul 1999, C. I-IV.
- Günaltay, M. Şemsettin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Günay, Ünver- Güngör, Harun, *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
- Gündüz, Şinasi, *Anadolu'da Paganizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998.
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev., Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.
- Kılıç, Sami, "Yezîdîlik Ve Yezîdîlikte Harrânî İzleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 6/3 Summer 2011, Turkey.
- Kınal, Füzuran, "Eski Önasya Dinlerinde Monoteist Temayüller", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Ankara 1954, C. XVIII, S. 70.
- Köksoy, Mümin, *Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2003.
- Kölemenoglu, Selma Sözer, *Ana Tanrıça Gerçeği*, Arıtan Yayınevi, İstanbul 2001.
- Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, Çev., Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
-, *Sümerler*, Çev., Özcan Buse, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
-, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, Çev., Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
-, *Tarih Sümer'de Başlar*, Çev., Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Kutsal Kitap.
- Landsberger, Benno, "Sümerler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Çev., Mebrure O. Tosun, Ankara 1943, C. II, S. 5.
- Littleton, C. Scott, *God, Goddesses and Mythology*, Marshall Cavendish Corporation C. I-XI New York 2005.

- Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2007.
- Mutlu, Belkıs, *Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1968.
- Narçın, Ali, *A'dan Z'ye Sümer*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Nissen, Hans J., *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Çev., Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
- Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2002.
- Schmökel, Hartmuth, "Sümer Dini", Çev., Mehmet Turhan Özdemir, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1971, C. XIX, S. 1.
- Seyfi, Ali Rıza "Sümerlerin Din Sistemi", *Resimli Ay Mecmuası*, İstanbul 1937, S. 13.
- Sitchin, Zekharia, *Kozmik Şifre*, Çev. Yasemin Tokatlı, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 2006.
- Tansuğ, Kadriye-İnanlı, Özel, "Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1949, C. VII, S. 4.
- Tanyu, Hikmet, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Tok, Gökhan, "Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler", *Bilim Teknik Dergisi*, Ankara 2001, S. 403.
- Tokarev, Sergei Aleksandrovich, *Dünya Halklarının Dinler Tarihi*, Çev., Rauf Aksungur, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Uhlig, Helmut, *Sümerler*, Çev., Nilgün Ersoy, Telos Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Üstüner, Ali Cengiz, *Mezopotamya'da Sümer Uygarlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2008.
- Wooley, C. Leonard, "Bir Ecnebi Kitabında Sumerler", *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, Çev., Ziya Nebi, İstanbul 1938, C. VI, S. 35
-, *The Sumerians*, W. W. Norton & Company, New York 1965.